

ДОДАТКОВИЙ ТОМ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ»

© Лариса Мовчун, 2009

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374.822

У статті подано історію роботи над Додатковим томом «Словника української мови» в 11-ти томах, описано джерела наповнення реєстру, структуру словникових статей, наведено приклади розробки статей різного типу – як нововведених слів, так і таких, що були в «Словнику української мови» і зазнали доповнення. Завдання лексикографів, які працювали над Додатковим томом, – відобразити динаміку лексичного шару української мови 1980-их рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. з акцентуванням її інноваційних й актуалізованих аспектів.

Традиції тлумачної лексикографії продовжилися в новій академічній праці, потреба в якій визріла практично одразу після виходу в 1980 р. останнього тому 11-томного «Словника української мови», у якому вже були додатки нововведених слів.

У період з 1981 р. відділ лексикології та лексикографії Інституту мовознавства (з 1991 р. – Інституту української мови) розпочав інтенсивну роботу над кількома проектами: фразеологічним словником і словником синонімів, а також над виправленням і доповненням російсько-українського словника й над укладанням однотомного тлумачного словника. Цілком закономірно постало й питання про великий тлумачний словник [3: 9–10].

Спочатку планувалося укладання словника у 8–10 томах з реєстром 200 тисяч слів, засади створення якого були викладені в праці завідувача відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАНУ О. Тараненка «Новий словник української мови (концепція і принципи укладання)» [5]. Однак на початку 90-х рр. минулого століття широкомасштабна праця не могла бути виконана через насиченість планових завдань відділу й недостатнє кадрове й технічне забезпечення.

На засіданні вченої ради Інституту було вирішено переформатувати розпочату роботу й укладати Додатковий том «Словника української мови» в 11-ти томах. Його корпус, відповідно, мав бути сформований словами, значеннями слів, відтінками значень, а також стійкими сполученнями слів, відсутніми в зазначеній праці. Це не нова, але не охоплена 11-томником лексика унаслідок різних обставин (насамперед ідеологічних і через неповноту лексичної картотеки Інституту), актуалізація якої припала на кінець 80-х рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст., але насамперед це лексичні і семантичні інновації останніх років існування СРСР і періоду становлення Української Держави й відродження національної культури. За спостереженням Г. Складарської, «прискорення мовної еволюції призводить до того, що на одиницю часу припадає більша кількість мовних змін, вони нагромаджуються, не встигаючи адаптуватися в лексичній системі, від чого створюється враження хаосу й нестабільності» [4: 7]. Тож значний відтинок часу від початку роботи над Додатковим томом і завершенням його редагування (2009 р.) вніс і певний позитив у роботу лексикографів: укладачі й редактори відсіяли слова-«метелики» кінця 80-х – поч. 90-х рр., а реєстрові слова змогли належним чином стилістично і нормативно ремаркувати.

Із функціонального погляду реєстр Додаткового тому складають загальноживані слова, а також більшою чи меншою мірою інші групи лексики: розмовна, книжна, термінологічна, діалектна, жаргонна. Загалом це понад 57 тис. слів.

Джерела наповнення реєстру – лексична картотека Інституту, електронний ресурс (Інтернет), матеріали енциклопедичних і філологічних словників: «Українська радянська енциклопедія» (1977– 1985), «Український радянський енциклопедичний словник» (1986– 1987), «Географічна енциклопедія України» (1989–1993), «Українська літературна енциклопедія» (1988– 995), «Мала гірнича енциклопедія» (2004), енциклопедія «Українська мова» (2007), «Великий енциклопедичний юридичний словник» (2007) та ін., «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1907–1909), орфографічні словники (видання 1994–2008 рр.), «Великий тлумачний словник української мови» за ред. В. Бусела (2007), «Словник іншомовних слів» за ред. О. Мельничука (1985), «Сучасний словник іншомовних слів» О. Скопненка і Т. Цимбалюк (2006), «Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки» (1994), «Російсько-

український словник наукової термінології: Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос» (1998), «Російсько-український словник наукової термінології: Біологія. Хімія. Медицина» (2002), «Фразеологічний словник української мови» (1993), «Словник фразеологізмів української мови» (2003), «Короткий словник жаргонної лексики української мови» Л. Ставицької (2003) та ін., а також нові словники інших мов, перш за все російської: «Толковый словарь русского языка» С. Ожегова і Н. Шведової (1995), «Современный толковый словарь русского языка» за ред. С. Кузнецова, «Толковый словарь новых слов и значений русского языка» Л. Котлінської (2008) та ін.

Звичайно, нові (порівняно з 11-томником) слова і значення не залишилися поза увагою лексикографів; протягом останнього десятиріччя з'являлися словники, метою яких було відображення новотворів в українській лексиці, наприклад «Нове в українській лексиці: Словник-довідник» Д. Мазурик (2002), серія «Лексико-словотвірні інновації» А. Нелюби та ін. (2003, 2007, 2009), «Нові слова та значення» Л. Туровської й Л. Василькової (2008). Однак ці словникові праці не змогли зняти з порядку денного необхідність широкомасштабного доповнення існуючої класичної праці, адже, за спостереженням І. Гнатюк, ґрунтованому на аналізі обговорення лексикографічної проблематики в періодиці, «саме академічні словники мають найвищий авторитет з-поміж тієї незліченної кількості словникової продукції, яка з'являється останнім часом» [1: 54].

У Додатковому томі збережено основні принципи розробки нових статей із деякими відмінностями в технічному оформленні, зумовленими тривалістю роботи, яка неодноразово переривалася, що призвело до перегляду деяких пунктів інструкції й обговоренням їх як у межах відділу, так і в наукових виданнях [2]. У Додатковому томі реєстрове слово подано напівжирним шрифтом великими літерами; якщо в ньому два і більше склади – поставлено наголос; зазначено граматичні характеристики слова (при змінюваних словах є закінчення) і його стилістичні (функціонально-стильові, часові, емоційно-експресивні, емоційно-оцінні) й нормативні характеристики; кожне значення (подане з абзацу) пронумеровано, відтінки значень подано за паралельками; особливості вживання слова (у значенні інших частин мови, образне, у складі власних назв тощо) при наведенні лише прикладів – за однією прямою рисою; стійкі сполучення слів також подано з абзацу – окремо номінативні (без значка), термінологічні сполучення (зі значком Δ) і фразеологічні одиниці (зі значком ♦), у межах кожної рубрики їх подано в алфавітному порядку через крапку з комою (при цьому всі фразеологічні одиниці вміщено в самому кінці статті); ілюстративний матеріал (курсивом) по можливості дібраний до кожного значення й відтінку значення – спочатку документовані цитати, а потім – недокументовані речення.

ЙОГУРТ, -у, ч. Слабокислий молочний продукт із коров'ячого молока, заквашеного спеціальними бактеріями, перев. з додаванням ароматизаторів або фруктових компонентів. *Персиковий йогурт.*

НАМАНІКЮ'РЕНИЙ, -а, -е, розм. 1. Дієприкм. пас. мин. до **наманікю'рити**. *Ретельно наманікюрені нігті.* | у знач. прикм. *Наманікюрені руки.*

2. у знач. прикм. Який має відполіровані і перев. вкриті лаком нігті. *Наманікюрена дівчина.*

ОКУНЕПОДІ'БНИЙ, -а, -е. 1. Схожий на окуня. *Окунеподібна рибина.*

2. у знач. ім. **окунеподі'бні**, -них, мн. Тс. **окуне'ві** 2.

ПЕРГА'МЕНТНО, поет. Присл. до **перга'ментний**. *Вічність перегортала ще одну сторінку дідькового буття. Сторінка в її пальцях пергаментно шелестіла* (В.Дрозд, Подих чудесного, 1988, 100).

ПЕРЕКОСОБО'ЧУВАТИ, -ую, -уєш, *недок.* / *док.* **ПЕРЕКОСОБО'ЧИТИ**, -о'чу, -о'чиш, *перех.* Робити косим, кривим, асиметричними. | *безос.* *Старого перекособочило.*

ШЕНГЕ'НСЬКИЙ, -а, -е. Прикм. до **Шенг'ен**. *Шенгенські країни; Шенгенські правила.*

Δ Шенг'енська віза – дозвіл на вільне переміщення всією територією країн, що входять до Шенгенської зони. *Шенгенські візи можуть бути видані для одноразового або багаторазового в'їзду (EP); Шенг'енська зона; Шенг'енський про'стір* – європейські країни, які підписали Шенгенську угоду; територія цих країн. *Було б прикро, якби через норми в'їзду до Шенгенської зони українці зробили висновок, що в Польщі вони небажані гості* (ВЗ, 10.12.2009); **Шенг'енська угода; Шенг'енський до'говір** – угода між європейськими країнами про скасування паспортного митного контролю на спільних кордонах і створення єдиної митної й візової зони. *Годі було б*

сподіватися, що цей кордон відразу ж залишиться без нагляду. Зрештою Шенгенська угода цього й не передбачає (ЕР); Аби не відволікати народ країни від роботи, влада вирішила винести на голосування, крім питання про приєднання до Шенгенського договору, ще кілька питань (ЮГ, 16.06.2005).

Завдання, що постало перед лексикографами відділу, – спроба ґрунтовного відображення динаміки лексичного шару української мови з акцентуванням її інноваційних й актуалізованих аспектів. Отже, словник укладався як додаток до 11-томного тлумачного словника, тож не було потреби розробляти повністю статті, що вже є в останньому. Такі слова, що мають нові значення, відтінки значень, особливості вживання або входять до нових стійких сполучень, розроблені в скороченій формі – вони містять тільки нову інформацію. Саме слово позначається праворуч угорі астериском, через кому зазначається його граматична, стилістична і нормативна характеристика. Нове значення або відтінок значення подається таким чином, щоб семантична структура слова не була порушена.

ЙОРКШИ'РСЬКИЙ*, -а, -е: Δ **Йоркши'рський тер'єр** – 1) декоративна порода собак з довгою прямою шерстю; 2) собака такої породи.

ПА'ЛИВО*, -а, с. 1. ... || Радіоактивна речовина, яку використовують для отримання енергії. *Існує думка, що у паливі четвертого блоку Чорнобильської АЕС може розпочатися самочинна ланцюгова реакція* (НіС, 1989, № 2, 6); *Ядерне паливо*.

2. *жарг.* Підробка. *Тільки вона зможе відрізнити в усьому цьому фірму від палива* (Ю. Андрухович, Мальборк і Хрестоносці. – КСЖЛУМ). || *збірн., жарг.* Алкогольні напої низької якості. *Шинкарка .. виявляла себе щовечора гоноровою та приязною рестораторкою.., приборігаючи так зване „паливо» .. тільки для незначущих клієнтів* (СМ, 30.03.2001. – КСЖЛУМ).

ПАЛІ'ТРА*, -и, ж. 3. *яка, чого, перен.* Сукупність різноманітних предметів, явищ, поєднаних за якоюсь ознакою; низка, розмаїття чого-н. *У Кодексі про працю фокусується складна палітра інтересів як загальнонародних, колективних, так і окремих соціальних груп, прошарків* (ГУ, 11.04.1991).

4. *гірн.* Різновид руд. *Такої палітри, як на Інгульці, .. немає на жодному підприємстві Кривбасу* (НіС, 1984, № 9, 4).

ПАЛІ'ТРА², -и, ж., *жарг., жарт.* Півлітрова пляшка горілки.

ПАНЕ'ЛЬ*, -і, ж. 6. *спец.* Ряд об'єктів (інформаторів), які враховуються при соціологічному обстеженні за певною програмою. *Панель попиту; Споживацька панель*.

7. *розм.* Місце, де збираються повії.

◇ **Ви'йти (піти) на пане'ль** – зайнятися проституцією.

Порівняно зі «Словником української мови» в Додатковому томі розширено список ремарок і значно оновлено список джерел ілюстративного матеріалу.

Література

1. Гнатюк І. Сучасний стан і перспективи українського академічного словникарства // Українське мовознавство. – 2008. – Вип. 38. – С. 53–57.
2. Неровня Н. Принципи створення нового загальнономовного тлумачного словника // Лексикографічний бюлетень. – 2005. – Вип. 11. – С. 37–47.
3. Самойлова І. З історії відділу лексикології та комп'ютерної лексикографії // Лексикографічний бюлетень. – К., 2004. – Вип. 10. – С. 7–15.
4. Скляревская Г.Н. Введение // Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Под ред. Г.Н.Скляревской. – СПб.: Фолио-Пресс, 2000.
5. Тараненко О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання). – К.; Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.